Marta Jakobovičová

Életrajz

Marta Jakobovičová asszony Humenné város központjában egy tömblakásban él. Annak ellenére, hogy orvosnak tanult, és hosszú évekig gyakorolta hivatását mint orvosnő, mégsem fordított teljesen hátat kedvenc időtöltésének, a zenének és az idegen nyelveknek. Hasonló szellemben vezette a saját fiát és később az unokáit is. Nyugdíjaztatása után szabad idejét szívesen megosztja a tanulni vágyó diákokkal, akiket az angol nyelv szabályaira oktat. Figyelemre méltó dolog azonban, hogy mi úgy indultunk el Homonna városába, hogy az interjú szlovák nyelven készül majd. Kellemes meglepetés ért bennünket, mivel már az első beszélgetésünk során kiderült, hogy Jakobovičová doktornő anyanyelve magyar, és legnagyobb örömére szolgálna, ha visszaemlékezéseit magyar nyelven örökítenénk meg. (Statisztikai kimutatások szerint 1996-ban a homonnai járás lakosságának 0,2%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek. – A szerk.)

Jakobovics Mór, az apai nagyapám Homonnában született 1856. szeptember 4-én. A zsidó nevére sajnos nem emlékszem. Apai nagyanyám, Jakobovics Mórné lánykori neve Lefkovics Katalin, zsidó neve pedig Gitl. 1857-ben született Homonnában. Nem tudok róla szinte semmit, mert születésem előtt halt meg. 1918-ban influenzajárvány dúlt a városban, amelynek a nagyanyám is áldozatául esett [Minden bizonnyal a spanyolnáthárról van szó. A 20. század első nagy járványának, az influenzaszerű tünetekkel járó spanyolnáthajárványnak 1918–1919-ben 20-21 millió áldozata volt. Magyarországon 1918 októberében például 44 ezren haltak meg a betegségben. – A szerk.].

A nagyszüleim vegyesboltot és ecetgyárat nyitottak Homonnában. Az ecetgyár hátul, a házuk udvarában épült. A bolt, amelyben saját készítésű ecetet árultak, az alvégi Masarykova utcára nyílt. Az ecetgyár 1948-ig működött. Nem emlékszem, hogy mire szolgált az épülete 1948 után, de tudom, hogy 1965-ben vagy 1967-ben rombolták le. A nagymamát sajnos nem ismertem, de gondolom, háztartásbeli volt, mint abban az időben a nők többsége.

Nagyapa szlovákul, magyarul és jiddisül beszélt. Nagyon jóképű ember volt. Városi öltözetet viselt, nem hordott kapedlit. Nem növesztett szakállt és pajeszt sem. Rendkívül modern gondolkodású, viszont vallásos ember volt. Nem tudom, hogyan nézett ki az apai nagymamám, mert eléggé korán meghalt. A szüleim nem nagyon meséltek róla. Hat gyermekük született: Lipót az apám, Adolf, Anna, Margit, Ilona és Rózsi.

Az apai nagyszüleim Homonnában éltek, a város szívében egy emeletes házban, nem messze a jelenlegi lakásomtól. Nem emlékszem pontosan, hány szobában laktak. A földszinten is és az emeleten is volt néhány szoba. Természetesen a lakásban volt fürdőszoba és mellékhelyiség, és víz is meg a villany is. Valószínűleg fával és szénnel fűtöttek, nem tudom biztosan. A házhoz kert is tartozott, de már nem emlékszem, mit termesztettek benne. Nagyanyám halála után nagyapám felfogadott egy falusi lányt, aki rendszeresen kitakarított, és elvégzett más háztartásbeli munkát is.

Apai nagyapám annyiban volt vallásos zsidó, hogy minden pénteken, szombaton és ünnepnapon elment a homonnai zsinagógába vagy az imaházba. Betartotta a sábeszt és a kóser konyha törvényeit is. Nem tudok róla, hogy tagja lett volna bármilyen pártnak vagy szervezetnek.

Fogalmam nincs, milyen politikai nézeteket vallott. Csak annyit tudok, hogy nagyon nyílt eszű ember volt, elfogadott minden modern dolgot.

Apai nagyszüleimnek vegyes, zsidó és nem zsidó szomszédjaik voltak. Jól kijöttek egymással. A testvéreikről nem tudok semmit. Nagymamám még a születésem előtt halt meg. Nagyapámra is alig emlékszem, hiszen hatéves koromban, 1930-ban halt meg. Homonnában temették el a zsidó temetőben.

Anyai nagyapám, Reichard Salamon Sátoraljaújhelyben született 1857. március 18-án. A zsidó nevére nem emlékszem. Anyai nagyanyámat lány korában Hertz Fannynak hívták. Fogalmam nincs, hol és mikor született. Az esküvő után Sátoraljaújhelyben laktak. Anyai nagyszüleim magyarul beszéltek egymással. Azt hiszem, egyéb nyelven nem is tudtak. Reichard nagyapámról többet tudok mesélni, mert hosszabb ideig élt, mint az apai nagyapám. Mindketten rendkívül modern gondolkodású emberek voltak. Nagyapám jóképű zsidó volt. Nem növesztett szakállt és pajeszt sem. Nagyanya is szép asszony volt. Biztosan hordott kalapot, de parókát nem. Naponta eljött hozzá egy fodrász, aki elkészítette a frizuráját. Anyai nagyanyám valószínűleg polgári iskolába járt, nagypapa jogot tanult. Szülőfalujában ügyvédként dolgozott, sőt egy időben Sátoraljaújhely polgármesteri tisztségét is elvállalta. Közismert személy volt, a nép tisztelte őt [Reichard Salamon nemcsak polgármestere volt a városnak – Sátoraljaújhely nem falu, hanem város volt –, hanem megyebizottsági tag is, és egy időben ő volt a sátoraljaújhelyi (status quo ante) hitközség elnöke is. – A szerk.].

Anyai nagyszüleim egy ún. hosszú házban laktak Sátoraljaújhelyben. A ház hátsó részében más lakók is éltek. Nagyapámék annyi szobát laktak, hogy nyáron az összes unokát el tudták szállásolni. A házban fürdőszoba és mellékhelyiség is volt. A fűtésre nem emlékszem. Kertes ház volt, nyáron cserepes citromfát állítottak a teraszra. Néha termés is volt rajta. Nagyszüleim nem neveltek állatokat. Nagyapám egy nem zsidó cselédlányt, szakácsnőt és mosónőt alkalmazott. A szakácsnőt Mariska néninek szólítottuk. A mosónő irtó jópofa volt, minden gorombaságra megtanított minket. Az összes durva szót és viccet tőle tanultuk. Egyáltalán nem voltak vallásosak a nagyszüleim. Nem tartották meg a szombatot, de nagy ünnepeken azért elmentek a zsinagógába. Nem tudom, otthon ünnepeltek-e valamit, hiszen én csak nyáron látogattam meg őket [A nyári hónapokban a zsidó vallás szerint nem tartanak semmilyen jelentős ünnepet, a sábeszt és a Tisá Beávot kivéve. – A szerk.].

A szomszédságukban zsidók meg nem zsidók is éltek. Körülbelül egyszintű emberekkel barátkoztak. Ezt nem tudom ennyire pontosan megállapítani. Sajnos az anyai nagyszüleim testvéreiről sem tudok mesélni.

Homonnában nőttem fel. Az édesapám is és az apja is Homonnáról származott. Homonna egy kis város volt akkoriban, ha jól tudom, körülbelül hatezer lakossal [A Zemplén vm.-ben lévő Homonna az 1886. évi ún. községi törvény értelmében közigazgatási státusa szerint a 20. század elején nagyközség volt (a település korábban mezőváros volt, s a közbeszédben továbbra is városként emlegették; lásd: községek /rendezett tanácsú városok, nagyközségek, kisközségek/). Lakosainak száma az 1900. évi népszámlálás adatai szerint 4000, az 1910. évi szerint 4500 fő volt. A lakosok 38%-a magyar, 31%-a szlovák, 21%-a német volt. Minthogy járásszékhely volt, itt volt a járási szolgabírói hivatal székhelye, volt járásbírósága, adóhivatala, kir. közjegyzősége stb. A községben polgári és kereskedelmi iskola, valamint állami faipari szakiskola működött. Trianont követően

Csehszlovákiához került. – A szerk.]. Gyermekkoromban elég sok zsidó élt itt, de nem tudom, pontosan hány család. A városban ortodox és neológ zsidók is laktak. Az ortodox zsidóknak egy vagy két imaházuk volt, a neológok pedig egy modern zsinagógába jártak. Természetesen, az épületekből nem maradt semmi, lerombolták őket a második világháború alatt, vagy tönkrementek a háború után. A településen egy ortodox meg egy neológ rabbi és persze sakter meg kántor is tevékenykedett. Az én szüleim a neológ hitközséghez tartoztak, de nem emlékszem, ki volt akkoriban a rabbija. Homonnán épült mikve is, de mi nem használtuk. Több zsidó gyerek a zsidó elemi iskolát látogatta. A zsidók különböző szakmákban dolgoztak, akadt köztük üveges meg bádogos is. A homonnai zsidók közül jó néhányan kimondottan gazdagok voltak. Személyesen ismertem egypár nagyon jómódú zsidó ügyvédet, orvost és két patikust. A Fábián patika épülete máig a régi helyén áll. Az apám volt az egyetlen zsidó mérnök a városban és a környékén. A tehetősebb zsidók nagyon jól viszonyban voltak, rendszeresen összejártak.

A várost talán még a születésem előtt villamosították. Gyermekkoromban a lakosság nagy része csapvizet használt. Az autók és lovas kocsik kövezett utakon közlekedtek, és a járókelők kövezett járdákon sétáltak. Édesapám vett egy autót, de nem vezette, mert nem nagyon értett az effajta műszaki dolgokhoz. Inkább alkalmazott egy sofőrt, aki szükség szerint fuvarozta. Apuka szükség esetén a lovas kocsit is igénybe vette, ha a környező falvakban akadt munkája. Homonnában rendszerint piac is volt. Anyukám egyedül vagy a cselédlányunkkal járt bevásárolni. Gyakran betértek a jómódú Markovics bácsi elegáns üzletébe.

Személyesen nem nagyon érzékeltem antiszemita megnyilvánulásokat a városban. A lakosok máig is a legnagyobb tisztelettel viselkednek velem szemben. Nekem viszont az a véleményem, hogy az ember nem talál egy olyan helyet a világon, ahol ne lenne antiszemitizmus.

Apám, Jakobovics Leopold Homonnában született 1883. szeptember 23-án. Édesanyám lánykori neve Reichard Ilona. 1888. augusztus 3-án született Sátoraljaújhelyben. Édesapám Budapesten látogatta az Eötvös Loránd Tudományegyetemet, és mérnökként fejezte be tanulmányait [A mai ELTE akkori neve budapesti kir. magyar tudományegyetem volt, de mint földmérő mérnök nem a tudományegyetemre járhatott (amelynek négy – hittudományi, jog- és államtudományi, orvostudományi és bölcsészettudományi – tudománykara volt), hanem a József Műegyetemre. – A szerk.]. Földmérőként kereste a kenyerét. A klienseket a házunkban, egy külön irodahelyiségben fogadta. A falusi nép ismerte és kedvelte apukát, aki otthonosan mozgott a városhoz közel eső településeken.

Nem is sejtem, hogyan ismerkedtek össze a szüleim. A házasságközvetítés akkortájt nagyon gyakori módja volt a házasságkötésnek [lásd: házasságközvetítő, sádhen]. Az esküvőt kb. 1914-ben tartották. Az esküvő után apu bevonult katonának. Szerbiában szolgált, nem tudom pontosan, hol. Mesélte, hogy főhadnagynak léptették elő. Amikor megsebesült, fölmentették a katonai szolgálat alól és hazaengedték. Nem is emlékszem, milyen sebesülést szenvedett.

Otthon csak magyarul beszéltünk. Apu nem beszélte tökéletesen a szlovákot, de a németet annál inkább. Anyukámnak magyar volt az anyanyelve. Kicsit németül is tudott. Apám egyáltalán nem viselt kapedlit vagy kalapot, bajuszt meg pajeszt végképp nem. Édesapám ugyanis nem nevelkedett vallásos családban. Komoly ember volt, de nem mondanám, hogy hallgatag. Nagyon modern apának tartottam, egyáltalán nem volt szigorú a két lányához. Anyukám szintén szabadgondolkodású, nyílt, modern asszony volt. A szüleim tulajdonképpen úgy gondolkodtak, mint

a mai emberek. Apu nem szokott felháborodni, soha semmiből nem csinált problémát.

A családunk anyagi helyzetét közepesnek minősíteném. Nem voltunk gazdagok, normálisan éltünk. Semmin nem takarékoskodtunk, mindenünk megvolt, amire szükségünk volt, nem szűkölködtünk. Nem tudok róla, hogy a szüleim támogattak-e volna valakit. Minket sem támogatott senki.

Szüleim egy nagy kertes házban laktak. Négy vagy öt szoba lehetett ott, óriási konyha, két előszoba, apu irodája, fürdőszoba és egy mellékhelyiség. A szobákat átlagos, egyáltalán nem luxus bútorral rendezték be. A házat még az első világháború alatt vagy után villamosították, és a vizet is akkoriban vezették be. A szobákban gyönyörű porcelánkályhák [azaz cserépkályhák] álltak, amelyekben kizárólag fával fűtöttünk. Egyszer kipróbáltuk a szenet, de tönkretette a kályhát, többé nem használhattuk. A ház előtt egy kisebb, az épület mögött óriási, gyönyörű kert volt. Nem nagyon tartottunk állatokat, esetleg kutyát vagy macskát. Apu gyakran járt ki a környező falvakba földeket kimérni. Ilyenkor rendszerint tyúkokat vagy nyulakat és egyéb állatot hozott, amit a gazdák hálából vágtak le neki.

Anyám középfokú lányiskolát végzett [Mint sátoraljaújhelyi lakos, valószínűleg polgári iskolát végzett. Lásd még: leányiskolák. – A szerk.]. Vezette a háztartásunkat, a háznak és a kertnek viselte a gondját. Délelőttönként mindig rengeteg dolga akadt: főzni, takarítani, vasalni, bevásárolni a cselédlányunkkal stb. Délután a barátnőit vizitelte, illetve fogadta őket a házunkban. Szüleim egy cselédlányt alkalmaztak, aki dada meg fräulein is volt egy személyben. Emlékszem, hogy Ilonácskának szólítottuk. Szüleim gyakran meséltek róla. Állítólag nagyon csinos volt, és tetszett a férfiaknak. Ilonácska somorjai magyar családból származott. Külön szobát kapott a házunkban. Azt hiszem, külön étkezett, de nem vagyok benne annyira biztos. Nemigen járt haza, mert nem maradt szinte senkije, mi voltunk a családja. Ilonácskán kívül néha eljött hozzánk egy mosónő, aki kimosta az ágyneműnket és a szennyes ruhánkat.

Otthon szép nagy könyvtárunk volt, de vallásos könyveket nem nagyon talált benne az ember. A családban mindenki rendszeresen olvasott, naponta, nem csak hétvégén. Újságokat is járattunk, de a címükre már nem emlékszem. A szüleim nem határozták meg, mit olvashatunk és mit nem. Egyszerűen minden könyvet elolvashattunk, amit otthon találtunk. Többnyire a magyar irodalmat kedveltük. Akkoriban nagyon jól beszéltem magyarul, mert folyton a magyar könyveket bújtam. Rengeteg könyvet elolvastam. Dickens volt a kedvencem. Apám az összes művét megvette. Nem nagyon jártunk könyvtárba, azt hiszem, akkoriban Homonnában nem is volt. Színházba sem jártunk, szülővárosomban nem volt színház.

A szüleim nem voltak vallásosak, de a hagyományokat úgy-ahogy betartották. A nagyobb ünnepeket, a Jom Kipurt és a Pészahot megtartották. A Pészahot annyiban ünnepeltük, hogy maceszt ettünk, és széderestét tartottunk. A Hanukát nem nagyon ünnepeltük. Tudtuk, hogy létezik ilyen zsidó ünnep, de nem gyújtottunk gyertyát. Legfeljebb finomabb süteményt sütöttünk, ennyi volt az egész. Keresztény ünnepeket sem tartottunk. Anyuka azért péntekenként gyertyát gyújtott, és apuka pénteken, szombaton és jeles ünnepnapon elment a neológ zsinagógába. A mikvét egyikük sem látogatta. Szüleim nem tartották be a kóser konyha szabályait, bár az apai nagyapám kóser háztartásban élt, mégsem rótta meg a fiát ezért. A kóser konyhát tulajdonképpen formalitásnak tartotta, számára nem volt olyan fontos. Emlékszem, Jakobovics nagyapa mondogatta, hogy a rituális kézmosás is egy nagy „svindli”. „Vagy mosunk kezet, vagy nem mosunk.” Nagyapám és apukám mindenben osztották modern gondolkodásmódjukat.

Nem tudom, apám milyen politikai nézeteket vallott. Akkoriban a politizálás nem volt annyira divatban, mint ma. Az apám gondolkodásában valódi demokrata volt, de persze nem lépett be semmilyen pártba vagy kulturális szervezetbe. A szüleim jól kijöttek a szomszédjaikkal. Az egyik oldalon zsidók laktak, Joszefovicsék, a másik oldalon keresztények. Szüleim kizárólag zsidó társaságban mozogtak, főleg a zsidó orvossal, ügyvéddel és a két patikussal jártak össze. Ugyanakkor apám nagyon jóban volt a polgármesterrel és a városháza többi tisztviselőjével, de nem szokták egymást meglátogatni. Nem tudom, mennyire számított a szüleimnek a zsidó származás, akkoriban magától adódott, hogy zsidókkal barátkoztak. Apu teljesen otthon volt a környező falvakban. Elég gyakran hozott vadat, amit valamelyik gazda ajándékozott neki. Ilyenkor meghívta zsidó barátait vadas vacsorára. A gyerekeket lefektették, a felnőttek meg szórakoztak. Apukám a katolikus pappal is jó viszonyban volt. A pap egyszer meghívta az egész családot karácsonyi vacsorára. Egyáltalán nem zavarta, hogy zsidók vagyunk, és apámat sem zavarta, hogy katolikus papnál étkezünk. Meglátogattuk az otthonában. Emlékszem, az ebédlőben a képek kereszt formában voltak felakasztva.

Többnyire a bártfai fürdőbe kirándult az egész család [A bártfai fürdő Sáros vm.-ben, Bártfa várostól egy órányira fekvő és a város tulajdonát képező elsőrangú és igen látogatott fürdőhely volt nagy szállodákkal (összesen 1600 szoba), villákkal, szép sétányokkal. Forrásai (összesen 15) vasas savanyúvizek. – A szerk.]. Apu egyszer Párizsban is járt. Gyerekkorunkban a nyári szünetben rendszerint az anyai nagyszüleimnél nyaraltunk Sátoraljaújhelyben. Az édesanyánk kísért el oda minket. Az összes unoka összejött az anyai nagyszülőknél. Gyerekkorom óta ismertem az autót meg a vonatot. Gyakran utaztunk, de a közeli falvakba leginkább lovas kocsival mentünk.

Apámnak öt testvére volt: Adolf, Anna, Margit, Ilona és Rózsi [A gyerekeket a családban nemcsak magyarul, hanem szlovák keresztnéven is szólították, Lipót – Leopold, Margit – Margita, Ilona – Helena, Rózsi – Ružena. – A szerk.]. Mindnyájan Homonnában születtek. Apám legidősebb testvére, [Jakobovics] Adolf Homonnában született 1882-ben. Adolf bácsi nem fejezte be a tanulmányait. Tulajdonképpen nem is tudom, hogy mivel foglalkozott. Sosem nősült meg. Valamilyen karcinómban [Latin: rák. – A szerk.] halt meg 1938-ban.

Anna húga [Jakobovics Anna] 1890. október 13-án született. Zsidó emberhez, Moric Rothhoz ment férjhez. Egy időben közösen vezették apai nagyapám ecetgyárát Homonnában. Egy lányuk született, Olga. 1946-ban kivándorolt az Egyesült Államokba, és máig ott él. Sajnos, nem emlékszem, mikor és hol halt meg a nénikém és a férje.

Apám következő húga, [Jakobovics Margit] 1896. december 15-én született. Egy Weisz nevű zsidóhoz ment férjhez. Egyetlen fiuk, Ladislav koncentrációs táborban pusztult el.

Rózsi néni, vagyis Jakobovics Rozália 1902. március 2-án született. Férje, Blum Dezső 1895. július 7-én született. Az esküvő után, azt hiszem, Sečovcén telepedtek le [Gálszécs – járásszékhely nagyközség volt az egykori Zemplén vm.-ben. Trianon után Csehszlovákiához került. Ma: Terebesi járás. – A szerk.]. Dezső bácsi zsidó volt, de nem emlékszem, mivel foglalkozott. Egyetlen lányuk, Veronika Blumová 1933. szeptember 22-én született. A holokauszt alatt deportálták, nem tudom pontosan, melyik évben. Auschwitzban pusztult el 1945. április 9-én.

Apám negyedik húga, Ilona, akit Ilka néninek szólítottunk, szintén zsidó emberhez ment férjhez Magyarországra. Valahol egy pusztán, közel a romániai határhoz telepedtek le. Két fiuk született:

Jenő és Imre. Az egyik fiút a második világháborúban lelőtték. Ilka nénit deportálták, de visszajött.

Édesanyámnak kilenc testvére volt: Viktor, Miklós, Kálmán, Margit, Zoltán, Olga és Béla. Nem ismertem mindegyiket, mert közülük ketten egész fiatalon haltak meg. Anyám fiútestvérei 1914-ben vezetéknevüket Reichardról Ráczra változtatták meg. Gondolom, a Rácz vezetéknév magyarosabb hangzású volt.

Anyukám fiútestvérei többnyire nagyon kedvesek voltak. A legidősebb bátyja, Viktor 1884-ban született Sátoraljaújhelyen. Pesten nyitott magánbankot. A legfiatalabb öccsét, Bélát ebben a bankban alkalmazta. Nem emlékszem, hogy hívták a Viktor feleségét, de a fiának Mihály volt a neve. Viktor bácsit a nyilasok lőtték le Pesten, valószínűleg 1945-ben.

Édesanyám következő bátyja, Miklós 1887. február 24-én született Sátoraljaújhelyen. Kitűnő ügyvéd és bűbájos ember volt. Pesten kötött házasságot Almával, egy keresztény lánnyal. Ebből a házasságból 1917-ben egy kislányuk született, a Zita. A kislány szülei hamarosan elváltak. Az asszony újra férjhez ment egy Tertzel nevű alezredeshez. Zita felvette a vezetéknevét, mert nem tetszett neki vér szerinti apa [Rácz Miklós] vezetékneve. Tertzel Zita ismert színésznő lett. Régi magyar filmekben is szerepelt. Sokkal idősebb volt nálam, de gyerekkorunkban gyakran játszottunk együtt az anyai nagyanyámnál Sátoraljaújhelyben. Zita felnőttkorában senkivel sem tartotta a kapcsolatot az apja családjából. Mindenkit letagadott, senkit nem akart ismerni. Nagyon ronda dög volt. 1998-ban halt meg Párizsban vagy valahol Franciaországban [Föltehetően nem Tertzel, hanem Perczel Zitáról (szül. 1918) van szó, akit 1933-ban a Nemzeti Színház szerződtetett, majd 1935–1937 között a Vígszínház tagja volt. 1938 óta külföldön élt. Igazi sikereit filmszerepeinek köszönhette. – A szerk.]. Miklós bácsi következő barátnője is keresztény volt. A második világháború alatt fölajánlotta a nagybácsimnak, hogy bújtatni fogja, és nem engedi, hogy elvigyék. Miklós bácsi nem fogadta el, inkább felszállt a többi zsidóval a vonatra. Koncentrációs táborban pusztult el 1944-ben. Irtózatosan rátarti, de bűbájos, jóképű, okos és jószívű ember volt. Nem tudtam volna egy hibát sem találni benne.

Anyám idősebbik öccsének [Reichard] Kálmán volt a neve. Sátoraljaújhelyen született 1893. január 26-án. Kálmán bácsi ugyancsak ügyvédnek tanult ki. Zsidó lányt vett el, akit Klárának hívtak. Fiuk, Rácz László 1919-ben született Budapesten. Klára néni szeretett minket, és nagyon közel állt hozzánk. Kálmán bácsi 1962-ben, a fia 2004-ben halt meg Budapesten.

Anyuka idősebbik húga, [Reichard] Margit 1894-ben született Sátoraljaújhelyen. Férje, Lengyel Dezső zsidó származású volt. Lengyelék Budapesten éltek. Egy lányuk született, Zsuzsanna. Nem emlékszem, mivel foglalkozott Dezső bácsi, de a felesége biztos háztartásbeli volt. A második világháború alatt a nagynénim és a lánya egy darabig Sátoraljaújhelyben bujkált. Manya néni öregkorában szklerózis multiplexben szenvedett, és rohamosan romlott az állapota. Utolsó napjaiban már csak széken ült, 1944-ben halt meg. Zsuzsikával, aki máig Budapesten él, tartjuk a kapcsolatot, és rendszeresen meglátogatjuk egymást.

Édesanyám fiatalabbik öccse, [Reichard] Zoltán Sátoraljaújhelyen született 1899. június 6-án. Zoli bácsi kétszer házasodott. Az első feleségét Gizellának hívták. Ebből a házasságból született 1930-ban Rácz Mária, aki az USA-ba emigrált, és máig is ott él. Zoli bácsi második feleségének Lenke volt a keresztneve. Úgy tudom, nem született közös gyermekük. A nagybácsim 1984-ben halt meg.

Anyám fiatalabbik húga, [Reichard] Olga is Sátoraljaújhelyen született 1900-ban. Olga nénit nem nagyon szerettem. Öreglány maradt, és kicsit bogaras volt. Néha kellemetlenül éreztem magam a társaságában. 1945-ben halt meg.

Anyuka legfiatalabb öccse, [Reichard] Béla 1905-ben Sátoraljaújhelyben született. Viktor bácsi alkalmazta Budapesten a magánbankjában. Béla feleségét Erzsébetnek hívták. 1948-ban egy fiuk született, András. Béla bácsi 1980-ban halt meg.

Az én nevem Marta Jakobovičová. Homonnában születtem 1923. április 13-án. Anyukám és a cselédlányunk, Ilona vigyázott rám pici koromban. Ilonácska egyszerre volt dada és fräulein, inkább családtagnak tekintettük, mint szolgalánynak. Homonnában jártam elemi iskolába. Több zsidó gyerek látogatta ezt az állami iskolát, az osztálytársnőim között is akadt egynéhány. Az elemi iskola után a kassai lánygimnáziumot látogattam. Miután Kassát Magyarországhoz csatolták [lásd: első bécsi döntés], a nagymihályi reálgimnáziumban folytattam a tanulmányaimat [Nagymihály, szlovákul Michalovce az első bécsi döntés után a Szlovák Állam területén maradt. – A szerk.]. Ezt az iskolát azonban már nem fejezhettem be. A sextában, azaz a hatodik osztályban letettem a vizsgákat, utána a többi zsidó gyerekkel együtt kitettek [lásd: Zsidó kódex].

Az elemi iskolában találkoztam először antiszemitizmussal. Az iskolában külön tartották a katolikus és a zsidó hittanórát. A zsidó gyerekek az egyik osztályba, a katolikusok meg a másikba mentek. Akkoriban egy Werner nevezetű katonatiszt két kisfia érdeklődött irántam. Az ikerpár folyton kísérgetett engem, a táskámat cipelték. Eljött a hittanóra ideje, és én természetesen abba az osztályba léptem be, ahova a többi zsidó gyerek. Attól a perctől nem voltam nekik érdekes, többé nem jöttek utánam.

Folyékonyan beszélek magyarul, szlovákul és csehül. Otthon kizárólag magyarul beszéltünk. A gimnáziumban és a főiskolán francia és német nyelvet tanultam. Később az angol nyelvvel is kezdtem foglalkozni. Magam tanultam otthon, angolul úgy mondják: selftaught. Az angolban elég jól haladok, viszont a németben közepes vagyok, a francia nyelvtudásom pedig még gyengébb.

Az iskolában minden nótát megtanultam. Énekelni nem tudok, de a magyar, szlovák és cseh népdalok nagy részét ismerem. Körülbelül nyolcéves koromban kezdtem el zongorázni. Hazai doktor sógornőjéhez, Pápai Erzsikéhez jártam zongoraórára. Nem voltam megelégedve a módszerével, nem tartottam jó tanárnak. A második világháború után tovább képeztem magam. Amikor Pilsenben voltam orvostanhallgató, újra vettem zongoraleckéket egy olyan embertől, aki igazán értett a zenéhez. A zongorázás az iskola után is érdekelt, szabadidőmben szívesen gyakoroltam. Már orvosként dolgoztam a homonnai kórházban, amikor Denek Márta zenetanárnő foglalkozott velem. Egy idő után kijelentette: „Most már maga is taníthat.”

Az elemi iskolát sok zsidó látogatta. A barátnőim is többnyire zsidó lányok voltak: Adela Grossová, Heňa Ehrenbergová, Eva Kissová, Helena... Szülőházamat nagy kert és udvar vette körül. A kertben mindig gyerekek hancúroztak. Mindegy volt, zsidó-e vagy nem zsidó. Bolondoztunk, labdáztunk, rohangáltunk. Persze a városban éltek nagyon vallásos ortodox zsidó családok is, de a gyerekeknek ez sem számított különösképpen, mind együtt játszott.

Gyermekkoromban gyakran felléptem az iskolatársaimmal. Rendszerint valamilyen szerepet is osztottak nekem, mivel elég jól táncoltam. Nem látogattam a tánciskolát, de jól tudtam rögtönözni

a táncban, mindig kitaláltam valamilyen szép tánclépéseket. Tagja voltam a Sokolnak, amely nyilvános tornagyakorlatokat és tornabemutatókat szervezett.

Bár beléptem a Hasomér Hacairba [lásd: Hasomér Hacair Szlovákiában], a tagság nem volt számomra annyira fontos. Szabadidőmben inkább sportoltam: úsztam, egy időben teniszeztem is. Szerettem úszni, állítólag jó úszó is voltam. Nyáron a Laborec folyóhoz jártunk [Laborc – Homonna folyója. – A szerk.]. Nagyszerű strandot építettek ki ott a katonák. A strand sok lehetőséget kínált az időtöltésre. Voltak ott kabinok, büfék és tornaszerek. Azt csinálhattuk, ami csak eszünkbe jutott: eveztünk, fürödtünk, úsztunk vagy röplabdáztunk. A strandról rendszerint teniszre mentem, este meg sétáltunk. Egészen késő estig elfoglaltuk magunkat. Szabadidőmet úgy tölthettem, ahogy csak akartam. A szüleim sosem szabták meg, mit szabad csinálni, és mi tilos pénteken vagy szombaton. Nem nagyon tartottuk a szombatot, mert a családom nem volt vallásos. Amikor anyuka vidékre [Sátoraljaújhelyre] utazott a szüleihez, az apukával rendszerint vendéglőbe jártunk étkezni, erre emlékszem.

Tulajdonképpen két testvérem volt, egy nővérem és egy bátyám, de a bátyámat sajnos nem ismertem. Jakubovics Viktornak hívták. Elsőként született Sátoraljaújhelyben, de még gyerekkorában meghalt, torokgyulladáshoz hasonló betegséget kapott. A nővérem, Jakobovics Katalin Sátoraljaújhelyben született 1918. május 6-án. Nem szeretek róla beszélni, a halála eléggé megrázott engem.

Kati Homonnában járt polgári iskolába [lásd: polgári iskolák Csehszlovákiában (a második világháború előtt)], majd Budapesten folytatta tanulmányait egy bentlakásos iskolában. Gyermekkorunkban anyukám minden nyáron elvitt minket a szüleihez Sátoraljaújhelybe, ahol összejött az összes unoka. Vidáman töltöttük ott az időt. Lánykoromban a nővéremmel szinte egész nyáron a Laborec folyó partján napoztunk. Kati is nagyon szeretett úszni és röplabdázni.

A holokauszt alatt együtt bujkáltunk. Édesapám segítségével sikerült megmenekülnünk. Nővérem a második világháború után eladónőként dolgozott egy könyvüzletben, amelynek a neve Slovenská Kniha, azaz Szlovák Könyv volt. Később mint hivatalnokot alkalmazták a Hotel Vihorlatban, és végül a Hotel Karpatiában is dolgozott a recepción. A nővérem is folyékonyan beszélt szlovákul és magyarul. Hasonlóképpen mint én, mindkét nyelvet az anyanyelvének tartotta. Gyermektelen maradt. Homonnában halt meg 1991 júniusában.

1939-ben kitört a második világháború. Akkoriban a kassai lánygimnáziumot látogattam. Miután Kassát Magyarországhoz csatolták, kénytelen voltam tanulmányaimat a nagymihályi reálgimnáziumban folytatni. 1940-ben a zsidó gyerekeket kizárták az iskolákból. Engem is. Miután kizártak az iskolából zsidó származásom miatt, nővéremmel otthon éltünk egy darabig a szülői házban, Homonnában. Először egy cseh, majd egy szlovák parancsnok felügyelt a városra. Apuka jóban volt velük. Megengedték neki, hogy tovább dolgozzon, kivételt kapott.

Az igazán érzékelhető változás a lánytranszportokkal kezdődött. 1942 márciusában az összes zsidó lányt kivitték az állomásra, és Auschwitzba deportálták [lásd: deportálások Szlovákiából]. Engemet és nővéremet is besoroltak egy csoportba. Apám elment valamelyik ismerőséhez, aki vezető beosztásban volt, hogy segítsen rajtunk, így megmenekültünk. Apunak köszönhetően nem kerültünk a transzportba, és túléltük. Édesapámra még mindig vonatkozott a kivétel, de a lányaira már nem [A zsidók között olyan szakmunkások és szakemberek kaptak a Központi Gazdasági

Hivataltól munkavállalási engedélyt, akiknek a feladatkörét más személy tudta betölteni. Ez a kivételezés 1944-ig, Szlovákia német megszállásáig volt érvényben. – A szerk.]. Kezdődött a bujkálás. Egy darabig Ilonácska, a cselédlányunk lakásán laktunk. Mivel szüleimnek dolgozott hajdanán, nagyon feltűnő lett volna, ha nála maradunk, ezért az egyik ismerősénél helyezett el minket. A szüleim továbbra is a családi házban éltek. Ez így ment 1943-ig [1944-ig, Szlovákia német megszállásáig munkavállalási engedélyt kaptak a Központi Gazdasági Hivataltól azok a zsidó szakmunkások és szakemberek, akiknek a feladatkörét más személy nem tudta betölteni. – A szerk.].

1943-ban apu átszöktetett bennünket Magyarországra, ahol az egyik húga, Ilona bújtatott. Ilka néni valahol a pusztán, Romániához közel lakott. Feketén tartózkodtunk ott, engedély nélkül, de senki sem kérdezte, kik vagyunk, honnan jöttünk. Később Ilka néni felküldött minket Pestre. Budapesten csak Klári néni, anyám sógornője volt hajlandó befogadni minket. Kálmán bácsi [Rácz Kálmán] akkoriban Sátoraljaújhelyben tartózkodott. Klári néni volt az egyetlen a sok rokon közül, aki nem félt bújtatni minket. Budapesten szörnyű lakásokban éltünk, és feketén dolgoztunk, amíg el nem kaptak minket.

Hamarosan letartóztattak bennünket, és egy gyűjtőtáborba vittek. Amikor anyám idősebbik bátyja, [Rácz] Viktor ezt megtudta, rögtön intézkedni kezdett. Akkoriban még működött a magánbankja is. Az ismeretségi köre mindig eléggé széles és sokrétű volt, előkelőségekkel is paktált. Végül elintézte, hogy legalább eldönthettük, melyik gyűjtőtáborba akarunk menni. A Szabolcs utcait választottuk [A Szabolcs utcai kórház mellett 1941-ben létesített gyűjtőtáborról van szó. Többek között itt helyezték el Körösmezőre szállításuk előtt a „rendezetlen állampolgárságú”, „hontalan” zsidókat (lásd: Kamenyec-Podolszki vérengzés). A tábort az internáltak 1941. nyári elszállítása után is fenntartották. – A szerk.]. A többi táborhoz képest ott még aránylag tűrhetőek voltak a körülmények. Ha jól emlékszem, 1943 nyarán kaptak el minket, és majdnem karácsonyig a Szabolcs utcában tartózkodtunk. Viktor bácsi szabadított ki minket. Néhány napig egy pesti panzióban laktunk.

Budapestről Sátoraljaújhelyre mentünk. Zsuzsika unokatestvérem és Manya néni (Lengyel Dezsőné, született Reichard Margit), anyám húga fogadtak be. Minden két hétben jelentkeznünk kellett a rendőrségen. Alig mozdultunk ki a házból, nem ismertünk senkit. Minden rendben volt, amíg nem jöttek be a németek [lásd: Magyarország német megszállása]. Amikor ez bekövetkezett, apám megint megoldotta a helyzetet. Küldött értünk egy parasztembert, aki parasztszekéren átszöktetett minket a határon. Mai napig tiszta csoda, hogy átjutottunk. A szlovák–magyar határt akkoriban már a német katonák és nyilasok őrizték. Az volt az egyetlen szerencsénk, hogy akkora vihar tört ki, s amikor közeledtünk az átjáróhoz, a katonák behúzódtak a bódéjukba. Így észrevétlenül mehettünk át a határ túlsó felére. Hihetetlen volt. Szó nélkül lelőttek volna minket helyben. Visszatértünk Szlovákiába, és egy Veľaty [Magyarul Velejte, Terebesi járás. – A szerk.] nevezetű faluban szálltunk meg. Egy parasztcsalád szállásolt el minket két-három éjszakára. Aztán ez a paraszt hazahozott minket Homonnára.

1944-ben elkezdődött a város evakuációja, mivel a front egyre közeledett. Apám úgy döntött, hogy Nyitrára megyünk. Ott megint csak csodával határos módon menekültünk meg. Senkit sem ismertünk, és mégis találtunk olyan embert, aki elbújtatott minket. Szűkös körülmények között éltünk. Egy szoba-konyhás házban laktak a háziak, a gazdasszony, a lánya és mi négyen: apu,

anyu, én és a nővérem. Apunak sikerült valami ezüstöt vagy ilyesmit eladogatni, abból fizette az asszonyt. Aztán annyira megszeretett minket a nő, hogy nem is számított neki a fizetség. Csak annyit tudok, hogy az asszonyt Juliskának hívták, a lányát pedig Ibinek. Nem beszéltek jól magyarul, de szlovákul sem. Juliska féltett minket, sosem engedett az ablakhoz. Egyszerű asszony volt, de hallatlanul önfeláldozóan bújtatott minket, szekrény mögött és még más helyeken. Földszintes házban laktunk, az üveges verandát konyhának használták. A szomszéd bejáratban élt egy keresztény család, a fiuk gárdista [lásd: Hlinka Gárda] volt. Juliska néha provokált, kinyitotta az ablakot. A ház olyan alacsonyan feküdt az utcához képest, hogy a járókelők nyugodtan benézhettek. Juliska így akarta elterelni a gyanút. Egyszer a szobában hálóingben kuporogtunk négyen, amikor beállított a keresztény szomszéd lánya. Meglátott bennünket. Majd elájult, s mi azt hittük, hogy végünk van. Végül a lány nem árult el minket a testvérének, hanem segített nekünk. Minden nap bejött Juliskához, és fenntartotta azt a látszatot, hogy a szomszédnőt látogatja, közben meg velünk barátkozott. A lány volt a garancia arra, hogy tiszta a levegő, hiszen kizárt dolog, hogy egy gárdista testvére zsidókkal paktáljon.

Mikor már Juliska nem tudott minket eltartani, elküldött a testvéréhez, Janóhoz. A falu neve Dolné Krškany [Alsóköröskény, Nyitrai járás, – A szerk.] volt. A férfin kívül az asszony, Rózka, a két fiúgyerek és mi ketten a nővéremmel laktunk egy konyhában, az volt az egész lakás. Összetett székeken aludtunk, hihetetlen szűkös körülmények között. Ráadásul a gazdasszony borzasztóan fukar volt, elég gyakran éheztünk. Nem számított, hiszen más emberek éhen haltak. A háztulajdonos gazdag paraszt volt, és Rózka bemesélte neki, hogy a testvérem állapotos, és el kellett neki jönnie hazulról, én meg egy szegény rokona vagyok. Mese, mindegy, elfogadtak minket. Iratok nélkül, minden nélkül a faluban éltünk egészen a felszabadulásig. Ott sétáltunk a csendőr előtt személyi igazolvány nélkül. Néha a németek is bejöttek a házba. Soha senki nem kérdezte, kik vagyunk.

Rózka bemutatott minket egy jómódú gazdasszonynak, aki valamikor Franciaországban élt, de hazajött. Cipovának hívták. Két szlovák tanítónő lakott a házában. Gyakran meglátogattuk őket. Úgy ismertek meg minket, mint Rózka szegény rokonait, akiknek feltehetően nem állt módjukban tanulni. Egyszer ott feküdt az asztalon valamilyen újság, templommal a címoldalon. Az egyik tanárnő azt mondja: „Ugye, ez Szent Péter temploma?” Én, szegény árva, meg válaszoltam: „Igen.” Nem szólt semmit. Gondolom, rájöttek, hogy nem lehetünk Rózka szegény rokonai, de nem történt semmi.

Egy alkalommal Rózka elküldött a kútra vízért. Persze városi lányként fogalmam sem volt, hogyan kell felhúzni a vizet. Az volt az első dolgom, hogy a vödröt leengedtem. Egy fiú az utcán észrevette, és odajött segíteni. Bemászott a kútba, és kihozta a vödröt. Attól fogva ő volt a gavallérom. Tóno Hladký szlovák legény volt, ennek a franciaországi nőnek a rokona. A jómódú Cipová asszonyság azt kívánta, hogy házasodjunk össze. Természetesen, amikor 1945-ben felszabadultunk, visszamentünk Nyitrára. A fiú meg érdeklődött a Rózkánál, hova tűntünk el. Azt válaszolta, hogy hazamentünk, mert hazamehettünk. Tóno nem értette: „Miért, kémnők voltak?” Eszükbe sem jutott, hogy zsidók voltunk.

Édesanyám közben súlyosan megbetegedett, glaukómában [Zöld hályog, szembetegség. – A szerk.] szenvedett. A felszabadulás után kórházba került. Ez a betegség gyógyíthatatlannak bizonyult. Borzasztó fájdalmai voltak, és végül megvakult. Apuval mentünk haza Homonnára.

Emlékszem, ahogy egy vonat után szaladtunk. Zsúfolva volt orosz katonákkal. A vonat már mozgásban volt, de a katonák felsegítettek bennünket. Észrevettük, hogy még egy ember fut utánunk, és akkor azt mondta az egyik katona: „Ennek nem segítek, ez zsidó.” Ha valaki látta volna apámat, eszébe sem jutott volna, hogy ő is zsidó. Úgy látszik, mi sem néztünk ki azoknak. Így jutottunk haza.

1945-ben tértünk vissza Homonnába, de el sem lehet mondani, mi várt ránk. A szülői házunkat katasztrofális állapotban találtuk. Üveg sehol, az ajtót nem lehetett bezárni. Háború volt. Szalma meg kosz volt mindenütt. Ilonácska, a volt szolgalányunk segített nekünk a takarításnál, közösen meszeltük ki a lakást is. Egy ideig, nem is tudom, milyen oknál fogva, egyedül laktam a házban. Ma el sem tudnám képzelni, hogy ezt megtenném. Félelem uralt mindent. A kapu elöl nyílt, a kertben orgona, jázmin meg másféle bokrok nőttek, nagy volt a sötétség. Egyszer megkértem egy lányt, hogy jöjjön velem, mert borzasztóan félek. Eljött, de megfogadta, hogy soha többet nem kísér el. Együtt féltünk az elhagyatott házban.

Az alapiskolás [azaz: elemi iskolai] zsidó barátnőim közül egyik sem tért vissza. Adela Grossová, Heňa Ehrenbergová, Helena és a velem egyidős Eva Kissová is, az egyik homonnai zsidó ügyvéd lánya feltehetően koncentrációs táborban halt meg.

1945-ben Prágában egy gyorstanfolyamon vettem részt, utána leérettségiztem, majd a Károly Egyetemre jelentkeztem. Prágában nagyon zsúfolt volt a főiskola, ezért elmentem Pilsenbe, ahova egy orvosi tanszéket helyeztek ki. Azt hiszem, hogy a belgyógyászat tartozott a kedvenc tantárgyaimhoz. A professzort is, aki tanította, eléggé kedveltem. Az orvostanhallgatóknak sokat kellett tanulniuk, de azért akadt idejük egy kis szórakozásra is.

Nem mondhatnám, hogy antiszemitizmust tapasztaltam volna a tanáraim vagy az osztálytársaim részéről. Pilsenben egy zsidó lánnyal sem találkoztam. Az összes főiskolás barátnőm keresztény volt, kivétel nélkül. Természetesen tudták, hogy zsidó vagyok. Nagyon jó viszonyban voltunk, és sokáig tartottuk a kapcsolatot, de ma már sajnos nemigen hallok felőlük.

1952-ben fejeztem be a tanulmányaimat. Prágában avattak doktorrá. A promóciómon részt vett a családom és apám húga, a Rózsi néni a férjével együtt. A szertartás után apuka fizetett egy ünnepélyes ebédet valamelyik prágai vendéglőben. A részletekre már nem emlékszem.

A jövendőbeli férjemmel, František Telinnel a főiskolán ismerkedtem össze. Úgy, mint én, ő is a Károly Egyetem orvostanhallgatója volt Pilsenben. Naponta találkoztunk az előadásokon, sok időt töltöttünk együtt. Egyik nap úgy döntöttünk, összeházasodunk. A szüleimet természetesen értesítettem. Anyukám és apukám rendkívül szabadgondolkodású emberek voltak, nem ellenezték a házasságot. Polgári esküvőt tartottunk a pilseni városházán, két kollégánk volt a tanú. Csak néhány osztálytársam jött el, szüleim otthon maradtak. Egy-kettő elintéztük a szertartást.

A férjem, František Telin a csehországi Kaznějovban született, 1926. január 6-án. Egyke volt. František keresztény családból származott, de nem volt vallásos. Cseh volt az anyanyelve. A Károly Egyetem Pilsenbe kihelyezett orvosi karán végezte a tanulmányait. Prágában avatták orvossá. Amikor 1952-ben doktorrá avattak minket, mindjárt meg is kérdezték tőlünk, hol szeretnénk dolgozni. Választhattuk Pilsent, Prágát, bármilyen várost. Mégis Homonna mellett döntöttünk. Ez volt a legkönnyebb lehetőség, nem kellett hozzá protekció. Így a férjemmel együtt Homonnában

telepedtünk le, és a helyi kórházban helyezkedtünk el.

Az OÚNZ [Okresný Ústav Národného Zdravia, magyarul Járási Egészségügyi Intézet. – A szerk.] alkalmazott mint orvosnőt. Először a gyermekosztályon dolgoztam, majd a belgyógyászaton. Ott viszont nem jöttem ki a főnöknőmmel, ezért a tüdőosztályra kerültem. A tüdőosztályon is tűrhetetlen főnököm volt, de már nem kerestem új helyet. Végül ott ragadtam, amíg nyugdíjba nem mentem. A munkatársaim tudták, hogy zsidó vagyok. Ebből sosem adódott konfliktus. Az összetűzéseim más jellegűek voltak. A belgyógyászat osztályvezetőnője tartott tőlem egy kicsit. Amikor a kórházba kerültem, még párttag voltam, és azt hitte, ki akarom túrni a helyéről, pedig eszem ágában sem volt. Sajnos, sok kárt okozott nekem. Minden rosszat elkövetett ellenem, ami módjában állt, de hát istenem, mindenkinek vannak problémái a munkahelyén.

A fiam, Viktor Telin Homonnán született 1953. október 23-án. Viktor a mi nyomdokainkba lépett. Orvostanhallgató volt a prágai Károly Egyetem Orvosi Karán. Amikor befejezte a tanulmányait, Prágában avatták doktorrá. Viktor apjával szlovákul, de velem és szüleimmel magyarul beszélt. Tudatában volt annak, hogy az édesanyja zsidó és az édesapja keresztény. Nem részesült zsidó, de keresztény nevelésben sem. Gyerekkorában volt egy Laci nevű zsidó barátja. Jom Kipur napján Laci imaházba ment, és kapedlit tett a fejére. Viktor is el akart menni vele a templomba. Erre azt mondta neki az anyukám, a nagyanyja: „Neked nem kell.” Viktor rácsodálkozott: „Miért nem kell, én talán nem vagyok zsidó?” Nagyon aranyos gyerek volt. Természetesen, elengedték, bement az imaházba. Nem ismerte a vallást, csak a barátja példáját követte.

Homonnában egy háztartásban éltünk a szüleimmel, hiszen jól elfértünk abban az óriási családi házban. Apám később kénytelen volt eladni, mert nem győztük gondozni. Rengeteg javítást kellett volna rajta elvégezni, a tető már elég rossz állapotban volt. Apu végül eladta, és egy szövetkezeti lakást vásárolt helyette. A szüleimmel egy fedél alatt éltem, amíg meg nem haltak.

Terjedelmes könyvtárunk volt, egyaránt olvastunk magyar, szlovák és cseh könyveket. Imádtam Voskovec és Werich műveit [Jiří Voskovec (Wachsmann) (1905–1981) és Ján Werich (1905–1980), mindketten cseh színészek és dráma-, ill. forgatókönyv-írók, jelentős képviselői voltak a két háború közötti avantgárd színházi személyiségeknek és a háború után kialakult cseh színházi kultúrának. – A szerk.]. Szóról szóra el tudnám ismételni nagy részét, mai napig aktuálisak. Több kottát is vásároltam tőlük, szívesen zongoráztam a darabjaikat. Prágában gyakran mentünk színházba meg ahová csak lehetett. Nem voltak kedvenc színészeim, de Voskovecet és Werichet nagyszerű embereknek és humoristáknak tartottam. A többi családtag is kívülről fújta a nótáikat meg a versikéiket. Grossman Laci szintén homonnai származású, ezért eléggé jó kapcsolatban álltam vele még akkor is, amikor Prágában élt. Csehszlovákiában közismert író volt, leghíresebb műve az Obchod na korze [Üzlet a korzón – A szerk.], amelyet megfilmesítettek. Ez film a csehszlovák filmipar remeke, az első alkotás, amelyet Oscar-díjjal jutalmaztak. Grossman 1968 augusztusa [lásd: Prágai tavasz] után kénytelen volt elhagyni a hazáját, Izraelben telepedett le, ahol nemsokára meg is halt.

Minthogy a férjem cseh nemzetiségű volt, ezért többnyire szlovákul beszéltünk otthon. Megtanult azért néhány magyar szót is, hiszen magyarlakta falvakban is dolgozott, de nem mondhatnám, hogy folyékonyan beszélt magyarul. A vallással egyáltalán nem törődtünk. Nem voltunk hívő emberek. A zsidó vagy a keresztény ünnepeket nemigen tartottuk. Esetleg karácsonykor összejött a család, de ez minden. Arra sem emlékszem, hogy apám járt-e zsidó imaházba a második

világháború után. Homonnában alig maradt zsidó. Aki nem pusztult el a holokauszt alatt, az többnyire emigrált.

František Telintől később elváltam. Azt hiszem, hogy én voltam az oka. Nem voltam egy családias típus, ma már persze más a helyzet. Františeknek eszébe sem jutott volna elválni, a szülei imádtak engem. Nagyon nehezen viselték, hogy már nem vagyunk együtt. A férjem a válás után Homonnában maradt. Később Prievidzában [Privigye – a szerk.], Nagytapolcsányban és Nagymihályban is dolgozott, de megint visszajött Homonnába. Újra megnősült.

A szüleim egy napon haltak meg, 1972. március 19-én. A homonnai zsidó temetőben vannak eltemetve. Nem emlékszem, ki vezette a szertartást, Homonnában már nem élt zsidó, aki megtehette volna. Valószínűleg Nagymihályból küldtek valakit, de nem tudom biztosan. Nagyon kevés ember jött össze a temetésen, a lakosok már nem nagyon ismerték a szüleimet, én is idegennek éreztem magam a városban akkoriban.

1948-ban a kommunisták átvették Csehszlovákiában a hatalmat. Nem mondhatnám, hogy valami különösebb változást jelentett volna számomra. Csehországban tanultam akkoriban. Nagyon naiv lélek voltam, beléptem a kommunista pártba. Valahogy úgy éreztem, hogy kötelességem. Mit tudtam én a kommunizmusról?! Semmit. Tulajdonképpen ez a lépés, úgymond, elismerése volt a szovjet felszabadítóknak. Volt egy nagyon jó cseh barátnőm, Anka Vrabcová, együtt laktunk a diákotthonban. Pilsen mellett élt a szüleivel egy kisvárosban. Befolyásos kommunista családból származott. Az apja a kerületi bizottság tagja, a testvére pedig nem tudom pontosan, milyen magas beosztásban dolgozott. Amikor elkezdődött Slánský pere [lásd: Slánský-per], ellenük fordult az egész. Slánský is egyik nap frontembere volt a kommunista pártnak, másnap meg fölakasztották. Ugyanez történt a barátnőm családjával is. A nővérét kirúgták, a bátyját meg börtönbe zárták. Amikor a nővére elment érdeklődni, miért történt meg, senki sem ismerte. Ankával ott ültünk a rádiónál, és hallgattuk a pereket, kimeredt szemekkel. Nem tudtuk megérteni, tulajdonképpen hogyan lehetséges ilyesmi. Akkor az ember rájött, hogy ez valami borzalom.

Május elsején a kommunisták felvonulást szerveztek az utcákon. Mivel kötelező volt, részt vettünk rajta. Különben május elseje, a munka ünnepe nem kizárólag kommunista ünnep, az egész világon ismert. A felvonulás előtt a különböző csoportok találkoztak egy előre egyeztetett helyen, ahonnan indultak. A munkatársaimmal, orvosokkal és nővérkékkel rendszerint végigvonultunk a városon. Bevallom, kedveltem is ezt az ünnepet. Nem kellett munkába menni, egész nap lóghattunk. Persze jártunk felesre, feketéztünk.

1968-ban [lásd: Prágai tavasz] bevonultak az oroszok. Még a szülői házban laktam a fiammal és szüleimmel együtt. Pontosan emlékszem, hogy fél ötkor hajnalban kicsengett a telefon, az egyik nővérkém hívott: „Kapcsoljátok be a rádiót, elfoglaltak minket az oroszok.” Nem is kell mondanom, milyen sokkot jelentett ez számunkra. 1968 tavaszán úgy nézett ki, hogy jobbra fordul minden, hiszen volt ez a Dubček-korszak [lásd: Alexander Dubček], és egyszerre mindennek befellegzett, következett a több évtizedes fojtogatás. Még abban az évben kiléptem a pártból. Akkoriban kicsit hősködtem is. Úgy gondolom, egy nőnek azért könnyebb volt a dolga, mint egy férfinak. Egész egyszerűen fogtam a párttagsági igazolványomat, és azt mondtam az illetőnek, hogy „Itt van, visszaadom nektek, nem kell nekem. Én nem vagyok hajlandó többé párttag lenni.” Természetesen nem értették meg, győzködtek, hogy maradjak. Eljöttek utánam a lakásomra is. Nem léptem vissza.

1948-ban megalakult a zsidó állam, Izrael. Bevallom, nem nagyon vettük tudomásul, ugyanis az én családom nem akart Izraelbe emigrálni. Apámnak eszébe sem jutott elhagyni a szülővárosát, hiszen az édesapja is Homonnában született. Ezenkívül apu már nem volt elég fiatal ahhoz, hogy változtasson.

Fiatalkoromban nem érdeklődtem a politika iránt és nem nagyon figyeltem az Izraellel kapcsolatos híreket. Egyrészt nem voltam elég komoly, másrészt rengeteg más dolog foglalkoztatott inkább. Persze tudtam, hogy volt ez a hatnapos háború, valamilyen könyvet is elolvastam erről a témáról. Öregkoromban kezdtem jobban követni a híreket, most már igyekszem mindenre odafigyelni.

Apám egyik húga, [Roth Anna, született Jakobovics] Anna körülbelül 1946-ban kivándorolt Amerikába. A férje [Moric Roth] már nem élt, de Olga lányát, vejét és unokáját magával vitte. Miután Amerikában letelepedtek, nem tartották apámmal a kapcsolatot, bevallom, nem voltak jó rokonok. Anna néni járt azóta Homonnában, de nem látogatott meg bennünket. Apám húgaival, Rózsival meg Ilkával viszont találkozott. Édesapám húgai nem viselkedtek szépen apuval szemben, úgyhogy nem voltunk jóban.

1968 decemberében Bécsbe utaztam. Ez volt az első nyugati kirándulásom. Azelőtt esetleg Bulgáriába mehettem. Mivel évente többször utaztam Prágába, Ausztria fővárosát nem tartottam olyan nagy csodának.

Homonnában alig él zsidó, nincs kivel összejárnom. Hajdanán sokat utazgattam. Csütörtökön nem szolgáltam a kórházban, fogtam magam, szerdán este felültem a vonatra, és csütörtökön Prágában voltam. Gyakran mentem Prágába, általában valami elintéznivaló miatt, vagy a barátaimmal találkoztam. Csütörtök este megint felültem a vonatra, és pénteken a homonnai állomásról egyenesen a kórházba mentem.

Prágában Grossmann Lacival szoktam összejönni. Laci Homonnában született, gyerekkoromtól ismertem. Bár nem tartozott a legszűkebb baráti körömbe, jól kijöttünk egymással. Később megnősült, és Prágában élt a feleségével együtt. A Slovenská Knihánál, azaz a Szlovák Könyv kiadóban dolgozott. Ahányszor Prágába utaztam, az első utam odavezetett, rendszerint fölkerestem Lacit. Jókat szórakoztunk, végigjártuk a bárokat és mulatókat. Ő mutatott be Arnošt Lustignak, az ismert zsidó írónak, aki egy nagyon kedves ember. Egyszer Laci meghívott egy előadásra, amely után „flám” [buli] következett. Valamelyik prágai bárban szórakoztunk reggelig. Emlékszem, Lustig úr felesége irtózatosan féltékeny volt. Az író nagyon kellemetlenül érezte magát, és végül el is ment. Grosmann Lacival egészen addig tartottam a kapcsolatot, amíg ki nem ment Izraelbe, ahol rövidesen meghalt. Azt hiszem, megmaradt emlékbe egy könyve, amelyet saját kezűleg dedikált nekem.

Az igazi nagy élmény az volt, amikor Bournemouthban nyaraltam. Bournemouth egy angliai város, amely az English Channel, mivelhogy az angoloknál szóba sem kerülhet az a kifejezés, hogy La Manche partján fekszik. Egy kassai barátnőm javasolta, hogy menjek, mert csodálatos hely, okvetlenül meg kell néznem. A Čedok szervezte, minden utast telefonon értesítettek, mit kell magával vinnie, éppen csak engem nem A Čedok a legnagyobb utazási iroda, amelyet 1920-ban alapítottak prágai székhellyel. Az elnevezése a „Československá dopravní kancelář” (Csehszlovák Utazási Iroda) rövidítése. – A szerk.. Három vagy négy nappal az utazás előtt valaki a Čedokból megkérdezte, van-e útlevelem és vízumom. Természetesen nem intéztem el, és megkérdeztem,

miért nem szóltak időben. Azt válaszolták, hogy „Azt hittük, egy intelligens emberhez van szerencsénk”. Rohantam a rendőrségre, hogy állítsanak ki nekem útlevelet. Aztán az útlevelemmel elmentem Prágába a helyi Čedokba, hogy szükségem lenne egy vízumra. Az angol konzulátusra küldtek. Kezdtem kétségbeesni, de szerencsémre az egyik emberük éppen oda tartott, és magával vitt. A nagykövetségen két sorban álltak, ültek és guggoltak a várakozók. A Čedok alkalmazottja, aki a nagykövetségre fuvarozott, eltűnt az egyik ajtóban. Végül kijött, és azt mondta: „Adja ide az útlevelét.” Fogta az útlevelemet, és engem otthagyott. Annyit el tudott intézni, hogy besorolják az útlevelemet a többi közé. Visszamentünk, én útközben kiszálltam, és vettem neki egy nagy üveget, mert igazán megérdemelte. Most is ott csücsülhetnék. Hazajöttem Homonnára az éjjeli vonattal, és nekifogtam gyorsan csomagolni. Összecsomagoltam, és újra felültem a vonatra, amely Prágába tartott. Az utolsó percig nem sejtettem, elengednek-e vagy sem. A Kotvától [Kotva, prágai hotel – A szerk.] indult az autóbusz a repülőtérre. Türelmetlenül vártam, mikor fogják az utasok névsorát felolvasni. Nagy meglepetésemre elsőnek hangzott el a nevem. Nagy volt az öröm. A kirándulás csodálatos volt. Mikor a repülő Angliában landolt, nem voltam képes elhinni, hogy sikerült. A repülőtérről autóbusszal utaztunk Bournemouthba. Útközben megcsodáltam a vidéket. Bournemouthban három hétig nyaraltam, beiratkoztam egy angol tanfolyamra is. Nagyon élveztem, örök emlékem marad.

A fiam 1978-ban nősült meg. Keresztény lányt vett el, akit Editának hívnak. A menyem zsolnai származású, és középiskolában tanít. Fogalmam nincs, hol ismerkedtek össze. Polgári esküvőt tartottak, és Homonnában telepedtek le. Egy lányuk és egy kisfiuk született. Az idősebbik unokám, Viktória Telinová 1981. szeptember 16-án, a kisebbik unokám, Richard Telin 1983. április 5-én született.

Imádtam zongorázni, és az unokámat, Viktorkát gyermekkorában többször leültettem a zongora mellé. Fogalmam sem volt, hogyan kell tanítani. Egyenesen egy kis Bach darabbal kezdtük. Csak utasítottam, hová rakja az ujjait, és megtanulta. Bach olyan bűbájos kis műveket komponált. Később rájöttem, hogy nem így kell hozzáállni, a kottákat is ismerni kéne. Tehát vásároltam a kislánynak egy füzetet, amely kezdők számára készült. Viktória végül beiratkozott egy zeneiskolába, de nagyon unta – joggal, mert rosszul tanították. Eldöntötte, hogy nem megy el többé. A zenéhez viszont hű maradt, szabadidejében szívesen leül a zongorához.

Az unokáim nagyon rendes gyerekek. Bár a menyemmel nem jövök ki, a gyerekek tartják velem a kapcsolatot. Viktória Prágában tanul ekonómiát és szociológiát, de sokat utazgat. Tehetséges az idegen nyelvekhez, folyékonyan beszél németül, angolul és franciául. Egy évig Berlinben tökéletesítette a nyelvtudását. Az angolra én vezettem rá, de ma már jobban beszéli a nyelvet, mint én, hiszen Kanadában és Amerikában is élt egy darabig. Jelenleg Lille-ben gyakorolja a francia nyelvet. Amikor Homonnában tartózkodik, rendszerint meglátogat engem. Richard unokám távúton végez valamilyen főiskolát, de nem tudom pontosan, milyen szakra jár. Szinte minden nap meglátogat. Persze, amikor Pozsonyba megy iskolába, nincs ideje.

Három évvel ezelőtt összegyűjtöttem egy csomó pénzt, kivettem a bankból, és elvittem a fiamat meg a két unokámat Párizsba. Az út elég fárasztó volt, főleg nekem, mert egész idő alatt autóbuszban ültünk. A gyerekek jobban bírták. A kirándulás mégis gyönyörű emlék számunkra.

Az unokáimmal kizárólag szlovákul beszélek. A fiammal természetesen néha beszélek magyarul, mert ő még nem felejtette el a nyelvet, de az unokáim már nem tudnak. A gyerekek természetesen

tudják, hogy a nagymamájuk zsidó, de a zsidó hagyományokat nem ápolják, hiszen az apjuk sem részesült zsidó nevelésben.

Az 1989-es fordulatnak [lásd: Bársonyos forradalom] természetesen örültem. Egyszerre könnyebben lélegezhetett az ember. Úgy gondolom, hogy azóta javult a gazdasági helyzet, és azért az életszínvonal sem olyan alacsony, mint amilyennek feltüntetik. A Billában meg a többi üzletláncban általában tolonganak az emberek. Persze, vannak szegényebb emberek is, de ezek mindenütt élnek a világon. 1993-ban, amikor Csehszlovákia felbomlott Csehországra és Szlovákiára, a fiammal figyeltem az eseményeket a tévében. Nagyon elszomorítottak.

A második világháború alatt üldöztek engem. Budapesten, a Szabolcs utcai gyűjtőtáborban töltöttem néhány hónapot. Ezért a szlovák igazságügyi minisztérium felszólított engem. Teljes harmincnyolc hónapra kaptam kárpótlást, körülbelül százezer koronát. A németek az istennek sem akarták elismerni, hogy gyűjtőtáborban voltam a holokauszt alatt, nem értesültek a Szabolcs utcáról. Egy homonnai származású barátom, Fábián Miki segített végül nekem. Fábián Miki, az egyik homonnai zsidó patikusnak a fia, Heidelbergben él. Közbenjárt az ügyemben, elutazott miattam Frankfurtba, és elintézte a Claims Conference-nél a kárpótlásomat, 400 eurót negyedévenként.

A zsidó nemzetiség szerintem ismeretlen fogalom ezen a vidéken, tehát szlovák nemzetiségűnek vallom magam. Ezt tartom természetesnek, nem vallhatom magam magyarnak, de zsidónak sem.